

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА

С.М. Стахівський*

ЗБИРАННЯ ДОКАЗІВ ЯК ЕЛЕМЕНТ ПРОЦЕСУ ДОКАЗУВАННЯ

Як відомо, доказування у кримінальному процесі є різновидністю пізнання. Основними ступенями такого пізнання є ступені відчуття, сприйняття і увявлення, а також ступінь мислення. В філософії їх називають чуттєвим та раціональним ступенями пізнання. Практика в процесі пізнання виступає як основа пізнання, критерій істини.

Однак пізнання оточуючої дійсності це не тільки одержання знань про неї, але й розуміння цих знань. Роль такого розуміння в тому, що воно є необхідним для розвитку пізнання, яке полягає не стільки в рості обсягу знань, скільки в змінах їх якісної специфіки і глибини.

Таким є шлях до встановлення істини у кримінальній справі. Початковою формою пізнання є сприйняття наявних відомостей про певні обставини щодо певної події. В подальшому доказова інформація одержується в результаті практичної діяльності дільника, слідчого, прокурора чи суду.

За своїм змістом доказування є досить складною формою діяльності на яку впливають ряд чинників. Це і вимога щодо виконання завдань кримінального судочинства, активна протидія учасників кримінально-процесуальної діяльності, які зацікавлені у вирішенні справи, втрата чи викривлення інформації, що має значення для розслідування, необхідність суворого дотримання процесуальної форми тощо. Умовами подолання труднощів, які виникають в процесі доказування є висока професійна майстерність дільників, слідчих, прокурорів і суддів, їх ділові якості.

Зміст процесу доказування розкривається через його елементи. До них відносять: а) збирання (формування) доказів та їх процесуальних джерел; б) перевірка цих доказів і джерел; в) оцінка доказів та їх процесуальних джерел; г) прийняття процесуального рішення та його аргументація (мотивація).

У процесуальній літературі процес доказування іноді поділяється на два аспекти, розділяючи перші три елементи від прийняття і обґрунтування процесуальних рішень, тобто: доказування як діяльність щодо збирання, перевірки і оцінки доказів та їх процесуальних джерел; доказування як логічне і процесуальне формулювання та обґрунтування певної тези, ствердження, висновків у справі¹.

В принципі з цим можна погодитись, якщо виділення проводиться з метою кращого розуміння і опанування змісту доказування. Однак оцінка доказів та їх процесуальних джерел завжди завершується прийняттям певного процесуального рішення та його обґрунтуванням, на якому б етапі розслідування це не відбувалось. І ці два елементи не утворюють одного цілого,

© Стахівський С.М., 2005

* начальник кафедри теорії кримінального процесу та судоустрою Національної академії внутрішніх справ України, кандидат юридичних наук, доцент

¹ Михеєнко М.М. Доказывание в советском уголовном судопроизводстве. — К., 1984. — С. 99.

тобто оцінка не включає в себе прийняття рішення та його мотивацію, останні виступають як результат оцінки доказів та їх джерел. Крім того, всі ці рішення, як і попередні елементи доказування передбачені в кримінально-процесуальному законі.

Тому, на наш погляд, доказування охоплює чотири елементи і завершується прийняттям процесуального рішення та його обґрунтуванням.

В процесуальній літературі елементи процесу доказування іноді називають етапами доказування². Мабуть це не зовсім правильно, оскільки з етимологічних позицій ці терміни мають різне тлумачення. Етап розглядається як проміжок в часі, що має свій початок і кінець, а елемент як нерозривна частина одного цілого. Загальновідомо, що процес доказування і є тим нерозривним процесом пізнання, в якому названі вище елементи повторюються змінюючи один одного.

Розглянемо один з елементів процесу доказування — збирання (формування) доказів та їх процесуальних джерел. Окремі науковці називають термін “збирання доказів” умовним, оскільки суб’єкт доказування сприймаючи різні сліди минулої події за допомогою органів відчуттів створює і зберігає у свідомості пізнавальні образи, які потім можуть бути визнані доказами. Тому слід вести мову лише про формування доказів³.

Уявляється, що такий підхід є не зовсім точним, адже термін “збирання” доказів є тотожним терміну “формування” доказів. І в першому, і в другому випадку докази виявляються і фіксуються процесуальними засобами.

Правом збирати докази наділені лише ті державні органи та посадові особи, на яких лежить обов’язок доказування. До них належать органи дізнання, слідчі, прокурори та судді. Оскільки саме вони вирішують долю тієї чи іншої інформації або ж об’єктів матеріального світу, поданих іншими суб’єктами кримінально-процесуальної діяльності, щодо їх залучення до доказового поля.

В процесуальній літературі збирання доказів пропонується розбити ще на один елемент закріплення або фіксацію доказів. На думку М.А. Філіппової збирання і фіксація доказів є різними елементами, які розмежовуються за методами здійснення⁴.

Така позиція є надуманою і не зовсім правильною. Як цілком справедливо відзначає Р.С. Белкін, збирання доказів та їх процесуальних джерел є комплексним поняттям, яке включає в себе діяльність щодо виявлення, фіксації і збереження доказів та їх процесуальних джерел⁵.

Способи збирання доказів в загальних рисах зазначені в ст. 66 КПК України, де вказано, що особа, яка провадить дізнання, слідчий, прокурор і суд в справах, які перебувають в їх провадженні, вправі викликати будь-яких осіб як свідків і як потерпілих для допиту або як експертів для дачі висновків; вимагати від підприємців, установ, організацій, посадових осіб і громадян пред’явлення предметів і документів, які можуть встановити необхідні в справі фактичні дані; вимогами проведення ревізій.

Докази можуть бути подані підозрюваним, обвинуваченим, його захисником, обвинувачем, потерпілим, цивільним позивачем і цивільним відповідачем, їх представниками, а також будь-якими громадянами, підприємствами, установами і організаціями.

У передбачених законом випадках особа, яка проводить дізнання, слідчий, прокурор і суд в справах, які перебувають в їх провадженні, вправі доручити підрозділам, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, провести оперативно-розшукові заходи чи використати технічні засоби для отримання даних, які можуть стати потім доказами у кримінальній справі.

Отже, сам законодавець вказує на декілька шляхів одержання доказів у кримінальному процесі України. Перший з них — це збирання доказової інформації за допомогою слідчих, судових та інших

² Теория доказательств в советском уголовном процессе. — М., 1973. — С. 298.

³ Пономаренков В.А. Проблемы представления и использования доказательств в уголовном процессе. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — Саратов, 1998. — С. 9.

⁴ Филиппова М.А. Фиксация фактических данных на предварительном следствии // Правоведение. — 1975. — С. 60.

⁵ Белкин Р.С. Собрание, исследование и оценка доказательств. — М., 1966. — С. 8.

процесуальних дій. Він є основним із способів одержання доказів та їх процесуальних джерел у кримінальному судочинстві. Це пов'язано з тим, що тільки особи, які ведуть кримінальний процес вправі проводити слідчі дії і згідно закону саме на них покладається обов'язок здійснювати процес доказування та встановлювати істину у кожній кримінальній справі. Перелік слідчих і судових дій чітко визначено в кримінально-процесуальному законі. До них належать: допит свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, експерта, очна ставка, пред'явлення для впізнання, обшук, виїмка, огляд, освідування, відтворення обстановки і обставин події, проведення експертизи, зняття інформації з каналів зв'язку, арешт та виїмка поштово-телеграфної кореспонденції, екстумація трупа. Кожна з цих слідчих дій оформляється протоколом, який складається відповідно до вимог ст. 85 КПК України і в ньому фіксується інформація одержана в ході проведення названих дій, після чого окремі об'єкти матеріального світу приєднуються до справи як речові докази окремою постановою.

Для числа способів закріплення доказів закон передбачає не тільки складання протоколів і постанов, але й фотографування, звуко- і відеозапис, складання схем, планів, малюнків тощо.

Всі слідчі і судові дії спрямовані на збирання або ж перевірку наявних у кримінальній справі доказів. Тому, наш погляд, є безпідставними спроби окремих науковців розмежовувати слідчі і судові дії за характером та обсягом⁶. За процесуальною формою вони є однаковими. Незалежно, чи то є допит неповнолітнього свідка на досудовому слідстві чи в суді, процедурні вимоги однакові. Це ж стосується пред'явлення для впізнання, допиту експерта тощо. Обсяг і характер цих дій і в першому і в другому випадках залежить від конкретної ситуації, що склалась при провадженні у справі.

В той же час крім слідчих і судових дій засобом збирання доказів є вчинення інших процесуальних дій. Сюди відноситься витребування різного роду предметів та документів, що мають значення для справи, вимога про проведення ревізій, відібрання пояснень від окремих осіб тощо.

В процесуальній літературі існує думка, що витребувати документи та предмети можна як за письмовим запитом, так і усно. Уявляється, що запит має бути лише письмовим, копія запиту залишається в матеріалах перевірки чи кримінальної справи і відразу стає зрозумілим як даний предмет чи документ потрапив до цієї справи. Запит має виходити від керівника органу дізнання, слідчого, прокурора чи судді. Про необхідність письмового запиту може свідчити й та обставина, що в особи повинен залишитись якийсь слід про те, що певний документ чи предмет вона передала органу досудового розслідування, прокуророві чи судді. Особливо це стосується випадків, коли особа матеріально чи в іншому вигляді відповідальна за вказані предмети чи документи.

Одержані предмети і документи досліджуються з позицій можливості сприяти в установленні істини і можуть бути визнані в майбутньому речовими доказами або ж документами, тобто процесуальними джерелами доказів.

Пояснення, які відібрані від окремих осіб, розглядаються в кримінальному судочинстві у вигляді такого процесуального джерела як документи. Незалежно чи відібрані вони під час перевірки заяв та повідомлень про злочин чи під час розслідування кримінальної справи. В останньому випадку обов'язковою умовою використання пояснення як документа, виступає неможливість допиту особи.

Наприклад, особа виїхала на постійне місце проживання за кордон чи померла. В решті випадків така особа підлягає обов'язковому допиту слідчим, дізнавачем чи прокурором.

Наступним шляхом одержання або способом збирання доказів є подання їх іншими суб'єктами кримінально-процесуальної діяльності чи окремими громадянами. Під поданням доказів слід розуміти добровільну передачу особою предметів чи документів, що мають значення для справи. В даному випадку немає підстав вести мову про примус особи до певної поведінки, навпаки в основі її вчинків лежить усвідомлена необхідність.

В той же час слід відзначити, що слідчий при поданні йому предметів і документів, не усувається від виконання своїх функціональних обов'язків і має можливість продовжувати активний

⁶ Іщенко В. Способи збирання доказів у кримінальному процесі України // Право України. — 2000. — № 10. — С. 76.

цілеспрямований пізнавальний процес. Оскільки, збирання доказів це і право і обов'язок тільки осіб, які ведуть кримінальний процес, то саме на них покладено виконання обов'язків і реалізація прав як решти суб'єктів кримінального процесу, так і громадян, які не мають власної зацікавленості у даній кримінальній справі. В такій ситуації дії суб'єктів процесу та інших громадян, якщо вони вчиняються ними з власної ініціативи, є нічим іншим як складовою частиною збирання доказів. Не дивлячись на те, що правова природа подання доказів є іншою, ніж одержання їх шляхом проведення слідчих та інших процесуальних дій, праву суб'єктів кримінального процесу та інших громадян щодо подання доказів відповідає обов'язок осіб, які ведуть процес, вирішити питання про прийняття чи неприйняття поданих об'єктів і визначити їх належність до справи. Критерієм допустимості предметів і документів, поданих слідчому і прийнятих ним згідно ст. 66 КПК України є допит осіб, які подали певні об'єкти, з метою встановлення джерела його одержання, а також перевірка достовірності поданого об'єкта за допомогою інших процесуальних дій. Подані докази підлягають ретельній, всебічній і об'єктивній перевірці з боку дізнавача, слідчого, прокурора та суду.

На жаль, деякі науковці вважають, що подання предметів і документів суб'єктами кримінального процесу та іншими громадянами не входить до збирання (формування) доказів. Зокрема, В.Д. Арсенев вказує, що подання доказів вищезгаданими особами — є пасивною формою одержання доказів органами досудового розслідування та судом, і тому термін “збирання доказів” до даного випадку не підходить⁷.

Така думка видається не зовсім правильною. Адже саме особи, які ведуть кримінальний процес, не дивлячись на волевиявлення інших суб'єктів та громадян, що добровільно подали предмети і документи, вирішують питання про прийняття їх до справи чи відмову в цьому, процесуально закріплюють одержану інформацію. Тому ніякого сумніву не повинно виникати, що цей шлях одержання доказової інформації теж входить до збирання доказів.

Це одним із способів збирання доказів та їх процесуальних джерел є використання результатів оперативно-розшукової діяльності оперативних підрозділів МВС, СБУ, податкової міліції та інших органів дізнання. Ст. 66 КПК України передбачає, що дізнавач, слідчий, прокурор і суд по тих справах, які знаходяться в їх провадженні вправі давати доручення оперативним підрозділам про проведення оперативно-розшукових дій, наприклад щодо встановлення носіїв доказової інформації тощо.

Одержана оперативна інформація може бути використана в процесі доказування, але, на наш погляд, при дотриманні певних умов:

- а) оперативно-розшукова інформація повинна відноситись до справи і вказувати на обставини, що підлягають встановленню у ході розслідування;
- б) дана інформація має бути доступною для процесуального оформлення;
- в) вона може бути перевірена процесуальним шляхом.

Відповідь на доручення може бути оформлено в довільній формі у вигляді інформації, довідки чи рапорту. Інформація або ж довідка про результати виконання доручення має виходити від керівника органу дізнання чи оперативного підрозділу, а рапорт — від імені оперативного працівника, який безпосередньо виконував доручення про проведення оперативно-розшукових заходів. Подані матеріали набувають у кримінальному процесі значення інших документів, тобто процесуального джерела, передбаченого ст. 65 ч. 2 КПК України.

Крім цього, оперативний працівник вправі оформити одержану інформацію протоколом. Законодавець розширив перелік процесуальних джерел доказів доповнивши його протоколом з відповідними додатками, складеними уповноваженими органами за результатами оперативно-розшукових заходів. Такими додатками можуть бути фототаблиці, фотоплівка, матеріали відеозйомки тощо.

Особливістю складання такого протоколу є те, що інформація, яка міститься в ньому не повинна розшифровувати методи, тактику і засоби оперативно-розшукової діяльності.

⁷ Арсенев В.Д. Вопросы общей теории судебных доказательств. — М., 1964. — С. 15.